

Kovář, Michal

Čelakovského překlady a ohlas písní laponských (loparských)

Slavica litteraria. 2011, vol. 14, iss. 1, pp. [67]-76

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/115855>

Access Date: 15. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MICHAL KOVÁŘ

ČELAKOVSKÉHO PŘEKLADY A OHLAS PÍSNÍ LAPONSKÝCH (LOPARSKÝCH)

Abstrakt

Jako první uvedl laponskou literaturu do češtiny František Ladislav Čelakovský roku 1839 překladem dvou básní – *Jezero Orra* (*Morse fauog*, Krásky nevěsty) a *Opět jízda k milé* (*Kulnasatz niraosam*, Kulnasadž, má sobice), vydaných původně roku 1673. Čelakovský pravděpodobně vycházel z Herderova překladu, otištěném ve *Stimmen der Völker in Liedern*. Mezi obě básně ještě jako laponskou zařadil básně *Jízda k milé*; ta je však pouhou parafrází básně Franse Michaela Franzéna *Spring, min snälla ren!* (1810).

Není jisté, zda v případě laponských básní jde o autorské básně Olause Sirmy, který je v původním vydání přeložil do latiny a komentoval, nebo o součást laponského folkloru. Sirmovy komentáře a rozdíly v ortografii mluví pro tuto možnost, některé podobnosti se soudobou švédskou a finskou barokní poezií zase pro onu.

Tvrdí se, že rozdíl mezi autorskou/umělou slovesností a folklorem není v laponském kontextu podstatný. V českém však ano. Při srovnání překladu a výchozího textu se zdá, že Čelakovského překlady nejsou natolik folklorizující po stránce výrazové (vynechává například původní paralelizmy), jako po stránce významové (omezení interpretačních možností, konkretizace motivů).

Abstract

The Sámi literature was introduced to Czech cultural milieu first by František Ladislav Čelakovský in 1839. He translated two poems – *Morse fauog* and *Kulnasatz niraosam*. As a model, Čelakovský most probably used Herder's *Stimmen der Völker in Liedern*. The poems are in the Czech edition accompanied by translation of *Spring, min snälla ren!* (1810) by Frans Michael Franzén.

It is unsure, whether the author of the Sámi poems is Olaus Sirma, who in the original edition from 1673 translated in Latin and commented them, or a part of the Sámi folklore. Similarities between the poems and Swedish and Finnish baroque poetry may argue for the first eventuality, the Sirma's own commentaries and differences in orthography of the two poems for the other.

It's said, however, that in the Sámi context – unlike in Czech –, the opposition of artificial/auctorial literature and oral literature or folklore has been non-essential. When comparing the original of the poems and their Czech translation, it seems that Čelakovský's translations are not so "folklorizing" in terms of their expression or form (e.g. most of the original parallelisms are missing), but in terms their content (limiting of interpretational possibilities, concretization of motifs).

Klíčová slova

Olaus Sirma ■ František Ladislav Čelakovský ■ Frans Michael Franzén ■ laponská barokní poezie

Key words

Olaus Sirma ■ František Ladislav Čelakovský ■ Frans Michael Franzén ■ baroque Sámi poetry

Mezi Čelakovského překlady jinonárodních písní se nacházejí tři tematicky spjaté laponské básně (*Jezero Orra*, *Jízda k milé* a *Opět jízda k milé*¹), jejichž autorství Čelakovský nezmiňuje. Jako předlohu pro překlad dvou z nich (*Jezero Orra* a *Opět jízda k milé*) určuje Karel Dvořák, editor kritického vydání Čelakovského básnických spisů,² Herderovy *Stimmen der Völker in Liedern* [1778/79]. U třetí laponské básně není zdroj uveden.

Impulzem pro sepsání tohoto referátu byla právě záhada původu neurčené básně a autorského původu dvou básní zbylých; o nich se totiž často mluví, jako by šlo o báseň jednu (k tomu viz níže), přestože se výrazně liší.

Básně *Jezero Orra* a *Opět jízda k milé* z Čelakovského antologie mají pevné místo v dějinách evropské literatury. Poprvé vyšly v knize *Laponia* Johanna Scheffera³ v roce 1673 a během několika následujících dekád byly spolu s celým dílem anebo jeho částmi přeloženy do všech tehdejších světových jazyků. Zapisovatel básní a jejich možný autor, laponský student bohosloví Olaus Sirma, je napsal v dnes již zaniklé kemijské laponštině, nejjihnější laponském jazyku území dnešního Finska, a připojil k nim i stručný výklad. Profesor na univerzitě v Uppsale Johannes Schefferus pak básně s pomocí Sirmy přeložil do latiny. Ze známých spisovatelů je komentovali Voltaire, von Kleist a Herder, inspiroval se jimi Longfellow a možná i Goethe.⁴ Cenili si na nich přirozeným způsobem vyjádřenou „pastorálnosti“ – milostné polohy v kompozici s krajinou a přírodou.

V básních se vyjadřuje touha mladíka po jeho milé a cesta za ní. První je báseň *Morse faurog* (Krásy nevěsty, u Čelakovského *Jezero Orra*) s tématem touhy po milé, následuje ji *Kulnasatz niraosam* (Kulnasadž, má sobice, u Čelakovského *Opět jízda k milé*) s tématem cesty za milou; Čelakovský pak třetí báseň *Jízda k milé* mezi Sirmovy básně vkládá.

Harald Gaski, profesor laponské literatury na Univerzitě v Tromsø, interpretuje básně následovně. V obou básních jsou vyprávěči (lyrické subjekty) iden-

¹ *Časopis Českého musea* 1839, str. 143–144.

² Fr. L. Čelakovský: *Básnické spisy*. Vyšehrad, Praha 1950.

³ Kniha je důležitá i z hlediska dějin ugrofinistiky: na základě Schefferovy ukázky slovní zásoby a Sirmových básní zařazuje německý jazykovědec Martin Fogel (též Vogel či Fogelius) asi jako první laponštinu do příbuzenského svazku s finštinou i maďarštinou.

⁴ Tuto možnost argumentačně shrnuje Markéta Pražáková (Hejkalová) ve své diplomové práci *Obrazy Laponska v současné finské literatuře* (Praha: Katedra lingvistiky a fonetiky FF UK 1984) s tím výsledkem, že laponskou inspiraci u Goetheho nelze potvrdit ani vyloučit.

tičtí. V básni *Morse faurog* se vypravěč rozhoduje, zda za milou vůbec pojede. V básni *Kulnasatz niraosam* je popsán výsledek tohoto procesu rozhodování.⁵ Návaznost textů však lze zpochybnit. Důvody je možné nalézt v kontextu i výrazu.

Schefferus přepsal sdělení Sirmovo o způsobu zpěvu obou básní (vlastně jde o joyky – laponské situační písně či písně zpívané pro připomenutí či charakterizování nějaké osoby). Podle něj se *Kulnasatz niraosam* zpívala v zimě při jízdě na sobím spřežení. Sloužila jako pobídka sobu, aby jel rychleji, s připomínkou, že pro zamilovaného je každé zdržení dlouhé. Druhá báseň se zpívala snad při letním odloučení, když byl pastevec za soby, jako vzpomínka na milou. Oba vypravěče mohl ve své osobě spojit ten, který písně zpíval. Mohly však být přednášeny i samostatně různými interprety.

Sirma své autorství nezmiňuje. Básně se podle něj prostě zpívají, třebaže vzhledem k rytmu *Morse faurog* se to zdá značně složité. Je docela možné, že obě básně jsou dílo Sirmovo podle folklorního námětu. Rozhodnutí, zda jde o Sirmovy autorské texty, nebo o přepis textů z ústní slovesnosti bez určitého autorství, je vzhledem k nedostatku dalších textů pro srovnání asi nemožné. Je také pravděpodobné, že jedna báseň je původu lidového, druhá Sirmova. V básni *Morse faurog* je použita opakovaná anticipace rýmu či vnitřní rým a paralelismus třeba atributivním rozvitím stejného slova na konci (*morredabboid dadd päiwidad | linnasabboid dadd salmidadd | liegäsabboid waimodadd; kaika taidä mooraid **dzim** soopadzim; äkä lä **siebza**, fauron **siebza***). S podobným účinkem používají vnitřní rým i finští a švédští barokní básníci. Zatímco u severských básníků je zjevně vnitřní rým a čtyř- a šestistopý trochej záměrným odkazem na ústní slovesnost a též Čelakovský zjevně v tomto smyslu chápe paralelismy Sirmovy, samotný Sirma mohl být v tomto inspirován naopak tzv. vysokou kulturou finskou, pokud ne finskou ústní slovesností.

Oproti předchozí básni je *Kulnasatz niraosam* psána převážně v pravidelném rýmovaném daktylotrochejském verši, chybí v ní výše uvedené výrazné opakování v rámci verše (ať už jde o paralelismus, nebo vnitřní rým) a je i značně kratší. Výrazová odlišnost druhé básně sice ještě nedokládá její lidový původ, přesto je mnohem bližší laponské ústní slovesnosti, jak ji dnes známe, a to i svou popisností a obsahovou sevřeností.

Konečně též rozdílný pravopis zdá se potvrzovat samostatnost obou textů. Např. skandinávskému „ao“ (dnes spíše „å“ nebo „aa“) v *Kulnasatz niraosam* odpovídá „o“ v *Morse faurog*. Též jiná forma konečně nabízí možnost číst básně jako oddělené texty, mezi nimiž nemusí být dějová návaznost a jejichž po-

⁵ Srov. Harald Gaski: *Obrazy v textech. Stručný přehled starší a současné sámské literatury. In Sámové. Jazyk, literatura a společnost*. Červený Kostelec: Pavel Mervart a ÚJB FF MU 2009, str. 175–201.

řadí je z tohoto pohledu nahodilé. Není tedy ani třeba držet identitu vypravěče, resp. tato možnost zůstává otevřená.

V původním Schefferově, od výrazové stránky odhlížejícím latinském překladu Sirmových básní je nepatrně chyb. U jedné z nich – v překladu poslední strofy *Kulnasatz niraosam* – nelze dohledat její původ: *Kulnasatz rangifer meus prospice ac vide, utru non cernas eam se lavantem*. V předloze však nic nepřipomíná vodu ani koupání a celá strofa je zaměřená na zření vypravěče, soba a oči (pohled) milé (můj překlad):

Kéž bych už spatřil svou milou, díval se na ni.

Kulnasadž, má sobice,

hled', nevidíš již její oči!

V překladech se často na úkor nejistoty a problematičnosti vyjádřené v originálu zdůrazňuje přes konkrétnost a popisnost lidová povaha básní. Například na rozdíl od nejistého „jdu kol Racků zálivu | mnohé přijde na mysl“ je Čelakovského překlad „radostí v těle srdce skáče | když přes pleso Kaigu jde cesta naše“ jednoznačnější. Herder překládá dle Schefferova latinského převodu, ovšem básním do jisté míry vrací jejich původní formu. Podobně též Čelakovský. V jednom verši překladu *Morse faurog* doplnil navíc Čelakovský v překladech jinak chybějící vnitřní rým („srdcem tvým přelaskavým“), čímž se přiblížil původnímu tvaru básně, a drží se i paralelismů v rámci jednoho verše. Jelikož nejde o formální následování konkrétního místa originálu, zůstává nejisté, vycházel-li Čelakovský pouze z Herdera, nebo pracoval-li i s laponskou předlohou. Po vzoru Herdera Čelakovský ovšem neopakuje Sirmovy postupy např. u složených místních jmen (*jawra Orrejaura*, č. pleso, Orra-pleso); v básni *Kulnasatz niraosam* často nahrazuje rým asonance a verš je spíše nepravidelný.

Kde se mezi Sirmovými básněmi vzala u Čelakovského báseň třetí? V době romantismu na základě Herderem vydaných sámských předloh vznikaly různé parafráze, mezi jinými i *Spring, min snälla ren!* z veršované epeje *Emili eller En afton i Lappland* (1810) finského básníka Franse Michaela Franzéna. Báseň *Jizda k milé* je konkretizovaným tematickým variantem básně *Kulnasatz niraosam*. Přímou se zmiňuje sníh, znak zimy, přímo se popisuje inspirace touhou po křídlech (zde ovšem odkaz na *Morse faurog*) – vznášející se orel. Formálně pak parafrázuje spíše *Morse faurog* s jedním výrazným rozdílem, opakováním první strofy na konci. *Jizda k milé* je vlastně zdvojenou parafrází – z jedné básně si bere tematický rámec, z druhé básnický výraz.

Skutečnost, že se Sirmovy básně staly oprávněně součástí světového literárního kánonu a snad jako první ze severských literatur (v každém případě ještě před literárními díly finskými) byly uvedeny do českého jazykového prostředí, může být udivující vzhledem k předpokladu jejich lidovosti. Obě básně navíc vykazují přes tematickou souvislost výrazné formální rozdíly na mnoha úrovních – od pravopisu po metriku. To nám umožňuje spekulovat o jejich růz-

ném původu, především autorství vzdělaného Sirmy. Na druhou stranu Sirmovy vlastní komentáře k přednesu básní tyto spekulace znesnadňují. Konečně i problém lidovosti básní se stává problémem teprve při jejich překladu. Vždyť v rámci laponské slovesnosti sedmnáctého století opozice autorské a lidové (ústní) slovesnosti neexistovala a ani Sirma jako případný autor v ní podle všeho tvořit nechtěl.

F. L. Čelakovský
Jezero Orra

Slunce, jasno své pouštěj na jezero Orra!
vylezl bych na sám vršek sosen,
věda, že dohlédnu na jezero Orra.

Křoví bych vymýtil, vybujnělé křoví,
větve posekal bych, zelené ty větve,
věda, že uvidím kvítí, v němžto má milenka dlí.

Letem oblaků bych letěl,
oblak tíhnoucích na jezero Orra.
Na perutěch, havranů perutěch
žádal bych si zaletětí k tobě.

Nejsou peruti, kachní peruti,
nejsou nohy, husí nohy veslující,
aby sloužily na pouti k tobě.

O, což jsi se načekala
tolik dní, tvých krásných dní,
očima příjemnými, srdcem tvým přelaskavým!

Což silnějšího nad kroucené lejčí,
nad železné řetězy mocně poutající?

Tak i láska zatáčí myslí naší,
zjinačuje myšlénky - předsevzetí.

Dětská vůle – větrů vůle,
mládenecké myšlénky – dlouhé myšlénky.

Kdybych všechněch uposlechnul,
uchybil bych s cesty, pravé cesty.

Jednoho se uchopím úmyslu,
tím na cestu nejjistější uhodím.

Jízda k milé

Doly, kopce, renče můj, přebíhej!
Běž tam, kde bydlí mé děvče milé;
pastvu tam pod sněhem hojnou si najdeš.

Daleká nám cesta, již se svečeřívá,
poletuj, renče, jak letí má píseň,
zdeť mezi vlky zle nám nocovati.

Hle do povětří orel se vznáší -
před námi letí jak černý oblak:
o bych já měl křídla,
brzo za sebou bych tebe spatřil!

Mnoho již divných divů viděl jsem,
nejpodivnější mé milé krása,
nad blesk sluneční v oči mi ráží.

Co ponejprv jsem, děvče, viděl tě,
myšlénky jiné není v mé mysli,
než jak bych opět, opět tě uzřel.

Leť ty přede mnou na renci v pouště,
běž mezi hory, v skalách se skrývej,
tvé stopy sněhy mně nezavějí.

Doly, kopce, renče můj, přebíhej!
Běž tam, kde bydlí mé děvče milé;
pastvu tam pod sněhem hojnou si najdeš.

Opět jízda k milé

Kulnasáčku, renče můj, zvířátko dobré,
hurtem dále pospíchejme sobě;
mnohé ještě bařiny před námi,
a mně písňě málem všecky došly.

Bud' vítáno mi, Kaiga-jezero,
s tebou se žehnám, Kailva-jezero;
radostí v těle srdce skáče,
když přes pleso Kaigu jde cesta naše.

Hurtem dále, mé zvířátko dobré,
pospíchejme sobě!

Brzo dojdeme cíle,
brzo odpočineš po svém díle.

Tam uvidím, tam obejmu děvče mé!
Renče, zbystři oko své,
nevidíš-li podlé vod ji spěchati,
nebo v nich se koupati?

J. G. Herder⁶

Die Fahrt zur Geliebten

Sonne, wirf den hellsten Strahl auf den Orrasee!
Ich möchte steigen auf jeden Fichtengipfel,
wüßt ich nur, ich sähe den Orrasee.

Ich stieg auf ihn und blickte nach meiner Lieben,
wo unter Blumen sie itzo sei.

Ich schnitt ihm ab die Zweige, die jungen frischen Zweige,
alle Ätschen schnitt ich ihm ab, die grünen Ätschen. –

Hätt ich Flügel, zu dir zu fliegen, Krähenflügel,
dem Laufe der Wolken folgt ich, ziehend zum Orrasee.

Aber mir fehlen die Flügel, Entenflügel,
Füße, rudernde Füße der Gänse, die hin mich trügen zu dir.

Lange genug hast du gewartet, so viel Tage,
deine schönsten Tage,
mit deinen lieblichen Augen, mit deinem freundlichen Herzen.

Und wolltest du mir auch weit entfliehn,
ich holte dich schnell ein.

Was ist stärker und fester als Eisenketten, als gewundne Flechten,
so flicht die Lieb uns unsern Sinn um
und ändert Will und Gedanken.

Knabenwille ist Windeswille,
Jünglings Gedanken lange Gedanken.

Wollt ich alle sie hören, alle –

⁶ Citováno dle vydání Johann Gottfried Herder: *Stimmen der Völker in Liedern*. Leipzig, Reclam 1968, str. 127, 226n.

ich irrte ab vom Wege, dem rechten Wege.

Einen Schluß hab ich, dem will ich folgen,
so weiß ich, ich finde den rechten Weg.

Ans Renttier

Kulnasatz, Renttierchen, lieb Renttierchen, laß uns flink sein,
laß uns fliegen, bald an Stell und Ort sein!
Sümpfe sind noch weit daher,
und haben fast kein Lied mehr.

Sieh da, dich mag ich leiden, Kaiga-See,
leb wohl, du guter Kailva-See,
viel schlägt mirs schon das Herze
aufm lieben Kaiga-See.

Auf, Renttierchen, liebes, auf,
fliege, fliege deinen Lauf!
Daß wir bald an Stell und Ort sein,
bald uns unsrer Arbeit freun.

Bald ich meine Liebe seh –
auf, Renttierchen, blick und sieh!
Kulnasatzlein, siehst du sie
nicht schon baden?

J. Schefferus (str. 282–284)

Morse faurog

Pastos paivva Kiufvvesist javvra Orre Iavvra
Jos kaosa kirrorkeid korngatzim
Ia tiedadzim man oinæmam jaufre Orre Iavvra
Ma tangast lomest lie sun lie
Kaika taidæ mooraid dzim soopadzim
Mak taben sadde sist oddasist
Ia poaka taidæ ousid dzim karsadzim
Makqvvodde romaid poorid ronaidh
Kuliked palvvaid tim suddatim
Mak kulki vvoasta Iaufræ Orre Iaufræ.
Jos mun tæckas dzim kirdadzim sææst vvorodzæ sææst
Æ muste læ sææ dziodgæ sææ maina taoekao kirdadzim,
Æka læ Iulgæ songiaga Iulgæ, ækælæ siædza Fauron sietza, maan koimalusad

Dzim norbadzim.
 Kalle ju læck kucka madzie vvordamadzie
 Morredabboit dadd paivvidad, linnasabboid
 Dadd salmidadd liegæ sabboid vvaimodadd
 Ius kuckas sick patæridziek,
 Tannagtied sarga dzien iusadzim
 Mi os matta lædæ sabbo Korrassabbo
 Ku ly paddæ soonapaddæ, ia salvvamroute salwam,
 Kæk dziabræi siste karrasistæ
 Ia kæsæmyna, tæm aivvitæm punie poaka Tæmæ jardækitæmæ Parne miela
 Piægga miela noara jorda kockes jorda
 Ios taidæ poakaid læm kuldælæm
 Luidæm radda vværa radda
 Ouita lie miela oudas vvaldæman
 Nute tiedam poreponne oudastan man kauneman.

Kulnasatz niraosam

Kulnasatz niraosam æugaos joao audas jordee skaode
 Nurta vvaota vvaolges skaode
 Abeide kockit laidi ede
 Fauruogaidhe sadiede
 Ællao moimiaiat kuekan kaigavvarri,
 Patzao buaorest kællueiur tuuni
 Maode paoti millasan
 Kaiga vvaonaide vvaiedin
 Aogo niraome buaorebæst
 Nute aotzaon sargabæst
 Taide sun monia lii aigaomass
 Saraogaoin vvaolgatamass
 Ios iuao sarga aoinasim
 Kiuresam katzesim
 Kulnaasatz nirasam
 Katze aoinakaos tun su salm.

Sol, clarissimum emitte lumen in paludem Orra. Si enisus in summa picearum cacumina, scirem me visurum Orra paludem, in ea eniterer, ut viderem, inter quos amica mea esset flores, omnes suscinderem frutices recens ibi enatos, omnes ramos præfecarem, hos virentes ramos. Cursum nubium essem secutus, quæiter suum instituunt versus paludem Orra, si ad te volare possem alis, cornicum alis. Sed mihi desunt alæ, alæ querquedulæ, pedesque, anserum pedes planæt ve bonæ, quæ deffere me valeant ad te. Satis expectasti diu, per tot dies, tot dies tuos optimos, oculis tuis jucundissimis, corde tuo amicissimo. Quod si longissime velles effugere, cito tamen te consequerer. Quid firmius validius ve esse potest, quam

contorti nervicatenæve ferreæ, quæ durissime ligant? Sic amor contorquet caput nostrum, mutat cogitationes et sententias. Puerorum voluntas, voluntas venti, juvenum cogitationes, longæ cogitationes. Quos si audirem omnes, omnes, a via, a via justa declinarem. Vnum est consilium, quod capiam, ita scio viam rectiorem me reperturum.

Kulnasatz, rangifer meus parvus properandum nobis iterque porro faciendum, loca uliginosa vastasunt, et cantiones nos deficiunt. Nec tamen tædiosus mihi palus kaige es, tibi palus kailvva dico vale. Multæ cogitationes animum meum subeunt, dum per paludem kaige vehor. Rangifer meus simus agiles levesque, sic citius absolvemus laborem, eoque veniemus, quo destinamus, ubi videbo amicam meam ambulantem. Kulnasatz rangifer meus prospice ac vide, utru non cernas eam se lavantem.